
gottfried benn *esszéje*

Gottfried Benn esszéi, bármi legyen is közvetlen témájuk, valójában egyetlenegy problémát járnak körül rendkívül szellemi bátor-sággal és lenyűgöző következetességgel: azt, amelyet értékválságnak szoktunk nevezni. Ennek a jelenségnek a történeti okait, hatásait és leküzdésének lehetőségeit igyekszik felderíteni a szerző, mozgósítva hatalmas természettudományos és filológiai műveltségét. Benn orvos volt, pontosan tudta tehát, miért kárhóztatja a pozitivistá tudományosságot, miért tartja azt romboló hatásúnak.

Gondolkodó elődei közül mindenekelőtt Nietzschét kell megneveznünk, akinck Benn nemcsak gondolati impulzusokat köszönhet, de részben tőle örökölte nyelvi erejét, szarkazmusát és pátoszát is.

Hogy az immaterialitás határáig előretörő költészet programja, mellyel egyébként saját költői gyakorlatát is jellemzi a szerző, megvalósult-e Németországban vagy másutt, maradjon ezúttal nyitott kérdés. Ám bizonyára nem véletlen, hogy ez a program épp Németországban, Angelus Silesius, Hölderlin és Nietzsche hazájában született meg.

(A nihilizmus után című írása eredetileg a szerző azonos című esszékötetének előszava.)

a nihilizmus után

Az itt közrebocsátott dolgozatokban és beszédekben, melyek semmi esetre sem tekinthetők valamely közös téma rendszeres kifejtésének, hanem a legkülönbözőbb alkalmak és hangulatok hívták létre őket, a szerzőnek újra meg újra pontosan meghatározott irányba mutató gondolati vonzódása következtében két fogalom került előtérbe: a progresszív cerebráció és a nihilizmus. Ezekkel áll ellentétben néhány helyen a konstruktív szellem fogalma mint olyan erők és próbálkozások megnevezése, melyek szembeszegülnek az előbbiek letargizáló áramlatával. Van-e még erőnk, veti fel a kérdést a szerző, hogy a tudományosan determináló világkép ellenében érvényre juttassuk a teremtő szabadságát, én-jét, van-e még erőnk, hogy nem gazdasági chiliasmusokkal és politikai mitológéimákkal, hanem a régi nyugati gondolkodás erejéből kiindulva áttörjünk a materialisztikus-mechanikus formavilágot, és egy önmagát állító idealitáshöz, önmagát fegyelmező mérték szerint tervezzük meg mélyebb világunk képeit? Tehát konstruktív szellem, mint a mindenféle materializmustól való gyökeres megszabadulás nyomatékos és tudatos princípiuma, megszabadulás a metarializmus pszichológiai,

deszcendenciaelméleti, fizikai és nem utolsósorban szociológiai válfajától -, konstruktív szellem mint az igazi antropológiai stílus, a voltaképpeni emberi szubsztancia, mely mítoszteremtőn kibontakozva, örök metaforikus ragyogásba vontat, a fény irrealitásában, minden dolog látszatjellegében, valami távolról űzött játékban, terét a végtelenségét a csillagok közé öntve beteljesítette az emberi utat, s a kebelében termett zenéket elkeverte messzi alkotórajok egével, poklaival.

Ami a két kiindulófogalmat illeti, ezek elválaszthatatlanok egymástól, tartalmileg és kronológiusan összekapcsolódnak, mindkettő csak az elmúlt évszázadban került be az európai tudatba, sőt az első csak a legutóbbi időben. A progresszív cerebráció fogalma az antropológia és az agy kutatás kombinációja révén létrejött tudományból származik, a bécsi von Economo vezette be annak kifejezésére, hogy története során világosan felismerhetően, feltartóztathatatlanul intellektualizálódik az emberiség, nő az agy szerepe. *Der Aufbau der Persönlichkeit* című dolgozatomban behatóan ismertetem és perspektivikus keretbe foglaltam ennek az elképzelésnek a biológiai-organikus alapjait. Pszichológiai vetületéről, melyet az én frigidizálásának nevezhetnénk, az irány az érzelemtől tartana a fogalom felé ("megismerés mint érzelem"), az Akademie-Bode tartalmaz néhány jellemző részletet.

Ami a nihilizmust illeti, sok mindent tudunk róla, keletkezéstörténetéhez *Goethe und die Naturwissenschaften* című dolgozatomban található néhány adalék. Ebből kitűnik, hogy olyan korszak, mikor a nemzet alkotó élete zárt szellemi térben zajlott, melyet a belső harcok, sem a nemzedékek, sem a világnézetek küzdelmei nem törtek át, mikor minden változás közepett sértetlen maradt egy hit, egy érzés, nos úgy tűnik, ilyen korszaka volt Németországnak a tizenhetedik és a tizennyolcadik század, s ezt körülbelül Goethe halálával látjuk véget érni.

A hit vagy érzés, melynek jegyében a korszak kezdete állt, Istennel jelentett egyet; vége a természettel. Am olyan

természettel, melynek elképzelése Leibniz és Spinoza hatása alatt formálódott; ez a természet; pantheisztikus mindenség, bár már atomizált, vagy jobban mondva, mivel az atom kifejezés még nem létezett, csak 1805-ben, Dalton kémiai kutatásai nyomán jött létre, már monádokra osztott mindenség, a legfinomsabb, nem ismét azonban még Istennek nevezték, és Goethe-nél is igen gyakran olvassuk még ezt a kifejezést. Persze még gyakrabban a személytelenül univerzalisztikus természet szót, mert ez az ő igazi kifejezése, egy még egészen irracionálisan ábrázolt természeté, melyet a boldhoz címzett lírai strofáiban öntözött; még egyszer a régi rejtőzködő anyatermesztet, az ember nem oszkar ki tőle magyarázatokat, mondja, ő minden, rábízom magam, rendelkezék velem, dicsérem minden műveiben -, és ezek a Tiefert Journalban megjelent mondatok az 1872. évi természethimnuszból bizonyos mértékig a Nyugat hücskűszavai ahhoz a világhoz, mely kétezer esztendeje, tehát a görög mitológia óta mint átlakosított, mint fáiban és teremtményeiben istenek lakta világ az ember adományának számított.

A Goethe halála körüli időben megkezdődött ennek az érzésnek a felhőnlása. Létrejött az a világnép, melyből hiányzott minden feszültség a túlvilággal, minden elkötelezettség egy emberen kívüli létnek. Az ember a teremtés koronája lett, a majom utolsó kedvence; állata, tőle várta a filogenetikus igazolást, hogy micsoda dicsőségre is vergődött energia- és anyagcserejében. Rendkívüli jelentőséggel bír ezen az öten két dátum, ezek adják az új korszak kronológiai bázisát és igazságának állíthatóság szilárdságát. Az első dátum 1847. július 23., a berlini fizikai társaság azon ülésének időpontja, melyben Helmholtz az energiamegmaradás Robert Mayer által felvetett problémáját mechanikusan megalapozta és számításaival általános természeti törvényként igazolta. Ezzel a nappal kezdtük a világ teljes megérthetőségének, mechanizmusként való megérthetőségének elképzelése. Ez a dátum éppúgy korszakos jelentőségű, mint egy korábbi, amely "post" és "ante" közöttünk él. Gondoljuk csak el,

hogy az emberiség számára egészen addig – napig a világ nem megérthető, hanem megérthető volt, hogy nem matematikával és fizikával, nem számításokkal közelíttek hozzá, hanem a teremtés adományaiknak ábrázolták, megélték, a földenteli kifejezésnek feleltethető. Hogy a dolog egészen érthető legyen: Goethe azt mondta: "az átélés révén az ember már öp előggé otthonossá válik a világban: semmi szüksége arra, hogy azt fogalmilag meg meg is találja" – most megkezdődött a fogalmi meghaladás, megszületett a modern fizika.

A második dátum az 1859-es esztendő, a darwini elmélet megjelenése. Rassistikus hausse-ok, a faj hallatlan mértékű szaporodásának kibogozhatatlan konglomerátuma, a Wallstreet felkapására lépése, gyarmatosítási hódolatok, egész kontinensek osztán – és luxusigényének rovekedése, uszorászkodó rendek gazdasági felkapaszkodása, kátyúba jutott örömdolások, eszéjszűrség-problémák és -débacle-ok idejére esett ez az elmélet az állati és a felülemelkedéséről meg az erősebb jutalmáról a harcort és a győzelemért. Európa ebből a két dátumból merítette új lendületét, belőlük jött létre az új emberfűpus, a materialisztikusan szervezett fogyasztó-tűpus, a montázs-tűpus, optimizáló és befűlyösen, cinikusan felülemelkedve minden elképzelésben valami emberi szerszerűségről, a lehető legkevesebb szenvedést az élvezetnek és a lehető legtöbb kényelmet mindenáron, így urvovoltte aente filozófiája az új korszakot.

Olyan korszak kezdődött, mely azt tanította, az ember jó. Hogy milyen mélységes, a lelki formaerőket nyökerestűl felforgató változás nyilatkozik meg ebben a felfogásban, azt nagyszerűen bemutatja Ricarda Huch *Alte und neue Götter* című könyve. A leghensőbb szférák alátereződése találta meg itt formáját. A templomok izzó sötétjéből, írta Ricarda Huch, könnyes-rehéz remegés, harsónahangú dűborogés tört elő, az emberi szív zsege korától gonosz indulatú. Ennek a tragikus akkordnak állandó zengése, a megváltás szükségének tudata adta a középkori élet mélységet és bátárlalanságát. Az ónoo korlátotottságának erősetől áthatott ember ímaiban a teljességhez fordult, melyet elvisehhatott anélkül, hogy látta vagy megélté volna, egy örök

bitodalomhoz, túl az elvadult földön. Ez a túlvilág és e vilá-
g közti ellentét, melyek azonban - nem úgy, mint a tűz meg a víz -
mégiscsak áthalották egymást, viharosá tette a léghört,
villámsapácsszerű tetteket hívott létre és bevilágította a szívet
villámférvő megismeréssel. Ám most új nóta járja, az ember jó, és
ez a harsány dallam elnyomja a múlt szigorú korálját.

Eddig Ricarda Huch. Az ember tehát jó, azaz ha netán rossznak
tűnik, akkor a miliő hibás, vagy a származás, vagy a társadalom.
Minden ember jó, vagyis minden ember egyenlő, egyformán értékes,
egyformán szavazatképes, egyformán illetékes minden egyes
kérdésben, csak semmi eltérés az átlagtípusról, semmi nagyság,
semmi rendkívüli. Az ember jó, de nem heroikus, csak nehogy
felelősség háruljon rá; használható legyen, célszerű, idillikus:
minden tragikusnak az értékesztése, minden szörzetűnek az
értékesztése, minden irracionálisnak az értékesztése, csak a
plauzibilis kell, csak a banális. Az ember jó, ez persze
véletlenül sem azt jelenti: az ember legyen jó, harcolja ki a
jót, a belső méltóságot, a jóságot, nem, az ember egyáltalán ne
harcoljon, hiszen jó, harcol érte a párt, a társadalom, a
korszak, a tömeg, éljen és levegessen, ha pedig meggyilkol valakit,
vigasztalni kell, mert nem a gyilkos a bűnös, hanem az áldozat.

Az ember jó, lényegesen racionális, és higiénés meg szociális
eszközökkel minden szenvedése megszüntethető, egyrészt ez,
másrészt pedig: a teremtés tudományosan hozzáférhető, ebből a két
gondolatból fakadt minden régi kötés eloldódása, a szubsztancia
lerombolása, minden érték rivellálódása, belőlük az a belső
állapot, mely létrehozta az atmoszférát, amelyben mindannyian
éltünk, amelynek keserűségét mindannyian fenékiig ürítettük: a
nihilizmust.

Németországban ez a fogalom 1885/86-ban nyerte el alakját, mikor
A hatalom akarása terve, és részben maga a mű is készült,
melynek első könyve ezt az alcímet viseli: Az európai
nihilizmus. Ez a könyv azonban már tartalmazza a fogalom

kritikáját és meghaladásának tervezetét. Ha még távolabbiak lennénk visszatekinteni, ha meg akarjuk állapítani, hol és mikor bukkan fel először ez a vézetes fogalom az európai szelleméletében mint szó és lelki élmény, akkor, mint ismeretes, oroszország felé kell fordulnunk.

Születésének időpontja 1862 márciusa volt, az a hónap, melyben Ivan Turgenyev *Apák és fiúk* című regénye megjelent. Tovább az orosz történészek nem tudják visszavezetni ezt a fogalmat. Am ennek a regénynek a hőse, Bazarov már a kész nihilista, és Turgenyev is ezen a néven mutatja be. Ez az elnevezés aztán rendkívül gyorsan népszerűvé lett, regényének egyik utószavában említi a szerző, hogy már néhány hónap múlva szájról-szájra járt; mikor ugyanazon év májusában visszatért Pétervárra, a nagy gyűjtogatások, az Apraxin-udvar leégésének híreje volt ez, így kiáltottak oda neki: "Mord megpróbélti a nihilistáit, lángba borítják Pétervárt." Ismünk szempontjából nemcsak rendkívül érdekes, hogy ennek a Bazarovnak a nihilizmusa nemcsak szellemi abszolút formájú nihilizmus, nem teljes negatívizmus, hanem fanatikus haladáshit, radikális pozitívizmus természetfelfogományos és szociológiai értelemben. Az európai fejlődésben ő a magabiztos mechanista, a jövőigéző materialista mintapéldánya, akinek némileg kétes unokáit élénk munkálkodásban megépítjük és magunk közt találjuk - figyeljük csak, milyen ismerős hangok szűrődnek át hozzánk a hatvanas évekből: így rátoronnyal vevéses, halljuk, hússzorta értékesebb, mint a legjobb költő. Többre becsülik egy darab sajtót, mint az egész Puskit. Nem sokra tartja a művészetet? Dehogynem, a pénzszinálás meg az aranygyógyítás művészet! Minden cipész nagyobb ember, mint Goethe meg Shakespeare. George Sand maradt ő, nem is könyvített az embriológiához. És az ilyesfajta igazságok mellett, végső dívalként, az élethen és a művészetben megjelenik a kockaműkönyvezet, itt és akkor jött tehát létre az a stílus, mely egyes modern operákra és operafeldolgozásokra is rányomja bélyegét: az atléta kultusza, az átlagember dicsőítése, a gyerekes társadalomkritika: szüntessék meg a bíróságokat, szüntessék meg a nevelést, tiltásák be a szellemiséget káros régi

nyelveket, mert mire valók az ösztönök: moskos legyen az ember, a nöket cserélgetni kell és átengedni másnak, inni kell, mert az ital olcsóbb, mint az étel, és ráadásul még büzik is föle az ember, igen, már a dadaizmust is, melynek zürichi és berlini fellépését korunk nemrég olyannyira érdekesnek találta, ott találjuk a hatvanas évek egyik regényében, a **Mit tegyünk** című regényben Csernisevszkijnél: A művészet az, olvassuk ott, hogy egy szalonba betolnak két zongorát, mindkettőhöz leül egy-egy hölgy és mindegyik körül feláll egy félkör alakú kórus, aztán egyidejűleg minden résztvevő más-más dalt énekel vagy játszik teljes hangerővel. Ezt nevezték a forradalom dallamának és a szabadság orgiájának. Látjuk tehát, a történetfilozófiai materializmus szellemi hatásai a hatvanas években kezdődnek, azaz legalábbis nyolcvan esztendősek, így hát voltaképpen ez az, ami régi és reakciós. Voltaképp, és ezzel előretörtünk a jövőbe, ma mindenféle materializmus reakciós, a történetfilozófiai csak úgy, mint a felfogásbeli: ugyanis visszafelé tekintő, visszafelé cselekvő, mert hiszen előttünk már egy egészen más ember áll és egészen más cél. Olyan cél, amelyhez mértén az ember mint puszta ösztön- és élvény már nagyon is elszomorító teória. Lelki szerelés, az úgynevezett kollektív- vagy átlagember kicserélhető alkatrészei, nem más ez, mint fád rokokó. Mindezek a támadások a magasabbrendű ember ellen, melyeket immár nyolcvan esztendőn át hallgattunk, ideérve Shaw farce-ait is, mindez már kimondottan ódivatú, sekélyes és lelkileg termékellen. Csak a magasabbrendű, tehát tragikusan küzdő ember létezik, csak róla szól a történelem, csak ő teljes értékű antropológiailag, nem pedig a puszta ösztönkomplexusok. Tehát mégiscsak a felsőbbrendű ember lesz az, aki túllép a nihilizmuson, ha nem is az a típus, akit Nietzsche teljesen tizenkilencedik századának a szellemében bemutat. Ő új, biológiailag értékesebb, faji szempontból magasabbrendű, vitalisztikusan erősebb, teljesebb fegyelmű, kitartása és jellegének megőrzése révén életképesebb típusként írja le, biológiailag pozitívnak látja, ez darwinizmus volt. Mi időközben megismertük a hionegatív értékeket, azokat az értékeket, melyek a faj számára inkább ártalmasak és veszélyesek,

melyek azonban hozzátartoznak a szellem differenciálódásához, a művészetet, a zsenialitást, a vallás felbomlásának motívumait, a degenerativitást, egyszóval mindazt, ami a produktivitás attribútuma. Ma tehát a szellemet nem a biológiai egészségbe, hanem a pozitívizmus fejlődésvonalába helyezzük, de nem látjuk persze az étellel sem örökös tragédiában selymlődni, hanem főlébe helyezzük az életnek, konstruktív fölénybe mint formáló és formális princípiumot: fokozás és sűfítés - úgy látszik, ez a törvénye. Ez a teljességgel transzcendens álláspont talán lehetővé teszi a túlhaladást, mégpedig a nihilizmus artiztikus kibeszálását, megtanfthat annak dialektikus, vagy provokatív szemleletére. Minden veszett értéket veszni hagyni, kiüresíteni a teiztikus korszak kiüresedett motívumait, és a nihilista érzés minden erejét, a nihilista élmény minden tragikumát belehelyezni a szellem formális és konstruktív erőibe, teremtő módon kinevelni egy Németországban merőben új morált és a forma metafizikáját. Mert néhány dolog arra utal, hogy igen általános, döntő antropológiai fordulat küszöbén állunk, banálisán kifejezve: belülről kívültre helyeződés, a végső, sajátlagos szubsztancia átáramlása az alakításba, erők struktúrává változtatása. A modern technika és a modern építészet is ilyen irányba mutat: a tér nem filozófiai-fogalmi jellegű többé, mint a kantianus korszakban, hanem dinamikus-expresszív; a térézés már nem lírai-magányos sűrűsödésű, hanem vetített, kifordított, főmecen realizált. Néhány dolog, mint az expresszionizmus, a szürrealizmus, a pszichoanalízis arra utal, hogy biológiaiilag a mítosz újjáéledése felé tartunk, kortikálisan pedig a levezető mechanizmusok és a tiszta expresszió révén való felépítés felé. Ugyanerről tanuskodik ellenállásunk és pusztá epikummal, külsődleges anyagtolulással, megokolásokkal, földhözrögadt pszichologizálással, kauzalitással, miliófejlődéssel szemben, ugyanakkor törekvésünk a közvetlen összefüggésre, vágásra, tagolásra, tiszta arányokra. A végső, sajátlagos szubsztancia kifejezést akar, átugrik minden közbülső ideológiai fokozatot, és csupaszon, közvetlenül hatalmába keríti a technikát, míg a civilizáció tartalmilag visszafordul a mítoszhoz - úgy tűnik, ez

a végső stádium. Az ősrégi, az örök ember, a primér monista, lánggra gyúlva önnön végső, aranysisakos képe előtt: micsoda sugárzás még a rúnákból, micsoda ragyogás még az árnyak peremén, milyen sokrétű: kötődések mámorhoz és fegyelemhez, feszültség a kezdettől a fináléig, ő, emlékezetében a teremtés elementáris szintézise és agyában történelmi küldetésének progrediensen cerebralizált analízise, szétszórva Európa szabványosított tömegeit, megérintve Yukatan fehér, málló követ, a Hűsvét-szigetek transzcendens kolosszusait, visszagondol elődeire, az ősemberekre, a proszelénekre, visszagondol időtlen idők óta zajló, de mindvégig egyformán gyilkos hevű anti-dualista, antianalitikus küzdelmére és még egyszer felkel egy végső formula jegyében: konstruktív szellem.

"Antimetafizikus világnézet, rendben van - de akkor artistikusát", ez a szó **A hatalom akarásából** így nyerné el valóban végső értelmét. A németek szemében akkor iszonyú komoly jelleget öltene ez, a végső kiútra való rámutatásként értékvesztéseikből, szenvedélyeikből, bűdulataikból, sivár rejtélyeikből: a cél, a hit, a túlhaladás ez lenne akkor: a forma törvénye. A néphez való elkötelezettség jellegét ültene számukra, hogy folytonos küzdelemben, élethalálharcot vívva közelebb kerüljenek azokhoz a végsősoron kiküzdhetetlen dolgokhoz, melyeknek birtoklása régebbi és boldogabb népeknek már ifjúságukban osztályrészüll jutott adottságaik, határaik, egek és tengereik révén, anélkül, hogy küzdeniük kellett volna érte: a térérzéshez, az arányhoz, a megvalósítás varázslatához és a stiláris kötöttséghez. Tehát esztétikai értékek Németországban, artistikum egy olyan országban, ahol magától értetődő az álmodozás és borongás? Igen, a forma fegyelmezett abszolútuma, melyben a lineáris tisztaság és a stilisztikai makulátlanság semmi esetre sem lehetne csekélyebb mértékű, mint korábbi kultúrkorszakok tartalmaié, akár a bürokkhely és a kereszt előtti fokozatokig -, mert csak a formális végső feszültségeiből, csak a konstruktivitás hallatlan mértékű, az immaterialitás határáig előretörő fokozásából jöhetne létre egy új etikai realitás - a nihilizmus után!